

Polskie Towarzystwo Historyczne

TOŻSAMOŚĆ — PAMIĘĆ HISTORYCZNA — IDEE

Przemiany narodowościowe i społeczne
na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku

Pod redakcją
Doroty Michaluk

Warszawa 2016

Recenzenci:

dr hab. Oleg Łatyszonek, prof. Uniwersytetu w Białymstoku
dr hab. Agnieszka Zielińska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Praca naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015,
grant nr 0156/FNiTP/H12/80/2011

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Redakcja: Grażyna Raj

Tłumaczenie z j. białoruskiego i j. rosyjskiego: Dorota Michaluk

Indeks osobowy i indeks geograficzny: Kamil Gofron

Na okładce:

W czasie wakacji – rysunek A. Brzostka z okładki „Moje Pisemko”,
nr 27, XV, [Warszawa], 3 lipca 1920

Skład i łamanie: Mercurius, Olsztyn

© Copyright by Wydawnictwo DiG, 2016

ISBN 978–83–7181–988–9

Wydawnictwo DiG Sp. j.
PL 01–987 Warszawa, ul. Dankowicka 16c lok. 2
tel./fax: (+48 22) 839 08 38
e-mail: biuro@dig.pl, <http://www.dig.pl>

Druk cyfrowy: TOTEM w Inowrocławiu

DARIUS STALIŪNAS

Instytut Historii Litwy (Wilno)

Bitwa grunwaldzka jako element pamięci historycznej Litwinów w XIX wieku

Bitwa grunwaldzka wspólnie, a przede wszystkim od początku okresu sowieckiego, stała się jednym z ważniejszych miejsc pamięci narodu litewskiego. W czasie długiej historii obecności tego wydarzenia w pamięci zbiorowej Litwinów były okresy, gdy zajmowało ono centralne miejsce (na przykład w czasie II wojny światowej), a były i takie, gdy stawało się całkiem zapomniane (na przykład w pierwszej połowie XIX wieku). Ważną cechą historii wyobrażenia o bitwie grunwaldzkiej jest to, że na litewską narrację tego wydarzenia historycznego zawsze mniejszy lub większy wpływ miały polskie, niemieckie czy też rosyjskie interpretacje przebiegu bitwy¹.

W niniejszym artykule zostanie omówione funkcjonowanie litewskiego wyobrażenia Grunwaldu w „długim wieku dziewiętnastym”, a więc w czasie, gdy formowało się współczesne rozumienie litewskości. Badania wiążą się z tradycją badań nad pamięcią zbiorową². Na kulturę pamięci często wpływ ma polityka historyczna — celowe dążenie sił politycznych będących u władzy do zakorzenienia w społeczeństwie konkretnych interpretacji wizji przeszłości. Na tle pamięci zbiorowej wyróżniają się wyraźne wyobrażenia historyczne lub, używając terminologii Pierre’a Nory, *miejsca pamięci*³ — symbole, za pomocą których jest konstruowana tożsamość zbiorowa. Termin *miejsca* jest tutaj rozumiany metaforycznie, może to być wydarzenie historyczne, osoba, miejsce na mapie, postać mityczna, czy konkretne zjawisko kulturowe (np. język) i inne. Dla kilku narodów jednym z takich *miejsz pamięci* stała się bitwa grunwaldzka.

¹ Wyjątkową cechą tej tradycji są różne nazwy tej bitwy: niemiecki Tannenberg, polski Grunwald, litewski Żalgiris, białoruski (jeden z wariantów) Dubroŭna.

² J. Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, München 2007 (6. Aufl.).

³ P. Nora, *Les lieux de mémoire*, t. 1–3, Paris 1984–1992.

Litewskie interpretacje 1410 roku w połowie XIX wieku

Jak wiadomo, w połowie XIX wieku, czyli jeszcze przed sformowaniem się współczesnej litewskiej narracji historycznej, istniała litewska, chociaż nielitewskojęzyczna, historiografia. Była ona litewska nie tylko ze względu na obiekt, historię Litwy, ale również w znaczeniu conceptualnym, tj. w związku z dążeniem do przygotowania i propagowania wyobrażenia Litwy jako oddzielnego podmiotu historycznego. W połowie XIX wieku ukształtowała się koncepcja oddzielnych źródeł do historii Litwy, jasno demonstrująca dążenie do oddzielenia „naszej” (litewskiej) historii od przeszłości Polski⁴. W wydanej w 1839 roku przez Teodora Narbutta *Historii narodu litewskiego*, opierającej się na tekstach wcześniejszych kronikarzy, w narracji o bitwie grunwaldzkiej nie ma jeszcze wyraźnego dążenia do umieszczenia swoich akcentów. W pracach piszącego trochę później Adama Honorego Kirkora, lecz utrzymującego kontakty z T. Narbuttem, znajdujemy wyraźną chęć do zaznaczenia roli Witolda w bitwie grunwaldzkiej: „jakkolwiek by tam było, sława tego zwycięstwa, które zadziwiło całą Europę, należy do Witolda”⁵.

Dla autora pierwszej litewskojęzycznej historii Litwy, Szymona Dowkonta (Simonasa Daukantasa), zwycięstwo w bitwie grunwaldzkiej było jednym z ważniejszych epizodów historycznych, świadczących o wielkości dawnej Litwy. Jak pisze Darius Kuolys, z podaną przez S. Dowkonta interpretacją bitwy grunwaldzkiej „romantyczna opowieść o Litwie częściowo powróciła do tekstu kroniki Bychowca i zawartych w nim ustalen”⁶. We wszystkich przedstawionych przez S. Dowkonta interpretacjach historii Litwy: powstałych w 1822 roku *Czynach dawnych Litwinów i Żmudżynów* (*Darbai senųjų Lietuvių ir Žemaičių*), opracowanej przed 1838 rokiem *Historii Żmudzi* (*Istorija žemaitišką*), czy napisanych w latach 1850–1854 *Opowieściach o przeszłości narodu litewskiego* (*Pasakojimai apie veikalus lietuvių tautos senovėje*)⁷ — bezsprzecznym i jedynym przywódcą wspólnej armii

⁴ R. Griškaitė, *Simono Dankanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas*, w: *Simono Daukantoraštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, red. R. Griškaitė, Vilnius 1996, s. 11–170.

⁵ А. Киркор, *Великий князь Витовт*, w: *Черты из истории и жизни Литовского народа*, Вильно 1854, s. 31–36, cyt. s. 36. Co do słowa ta myśl została powtórzona po kilkudziesięciu latach: „Wszyscy historycy, nawet wrogowie, zgadzają się, że sława tego zwycięstwa należy do Witolda”. А. Киркор, *Историческая судьба литовского полесья*, w: *Живописная Россия. Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении*, pod red. П. И. Семепова, t. 3, cz. 1: *Литовское полесье*, Санкт Петербург, Москва 1882, s. 86. Zachwyty nad Witoldem jest charakterystyczny dla A. H. Kirkora, zob.: S. Kirkor, *Przeszłość umiera dwa razy. Powieść prawdziwa*, Kraków 1978, s. 29; Z. Medišauskienė, *Adomas Honorijus Kirkoras: tarp Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos*, w: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius 1996, s. 173; М. Долбилов, Д. Сталюнас, *Обратная уния: из истории отношений между католицизмом и православием в Российской империи. 1840–1873*, Вильнюс 2010, s. 60.

⁶ D. Kuolys, *Ir visą vokiečių jėgą sumušė: Žalgiris Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasakojime*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiąjame Mūšyje... Žalgirio atodangos. Tarptautinės parodos katalogas*, Vilnius 2010, s. 163.

⁷ S. Daukantas, *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, w: idem, *Raštai*, t. 1, Vilnius 1976, s. 374–378; idem, *Istorija žemaitišką*, t. 2, Vilnius 1995, s. 116–120; idem, *Pasakojimas apie veikalus lietuvių tautos senovėje*, w: idem, *Raštai*, t. 2, Vilnius 1976, s. 663–669.

był wielki książę Witold, a Jagiełło był przedstawiany jako bogobojny tchórz. Bohaterstwo Witolda podkreślają również jego słowa wypowiedziane do Jagiełły: „Z Bogiem bracie, idę na śmierć, stojąc na czele moich cierpliwych Litwinów”⁸. Witold to nie tylko mężny bojownik, ale i sprytny taktyk — po bitwie świadomie nie pomaga Jagielle ostatecznie rozbić Zakonu, gdyż rozumie, że wtedy stałby się „niewolnikiem Jagiełły i Polaków”. Najważniejsze wojsko (to, które zdecydowało o wyniku bitwy) pochodziło oczywiście z Litwy. We wszystkich interpretacjach dziejów Litwy, a zarazem i bitwy grunwaldzkiej S. Dowkont przyznaje, że wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego „najpierw się sypało, później, pod jeszcze większym naciskiem Krzyżaków, zaczęło odchodzić na bok”⁹, jednak winni temu byli nie etniczni Litwini, ale Rusini i Tatarzy (w *Czynach dawnych Litwinów i Żmudżynów* wspomniani są jeszcze Czesi), podczas gdy Litwini mężnie walczyli, przede wszystkim w oddziałach z województwa trockiego.

Wtedy jednak, w połowie XIX wieku — gdy powstawały cytowane wyżej opracowania, tematyka bitwy grunwaldzkiej była obiektem tekstów historycznych, a nie ważnym dla litewskiego społeczeństwa faktem, który można było wykorzystać w jakichś konkretnych celach politycznych. Sytuacja znacznie zmieniła się pod koniec XIX wieku, w czasie formowania się litewskiego nacjonalizmu, a przede wszystkim w 1910 roku.

Interpretacja bitwy grunwaldzkiej na przełomie XIX i XX wieku

Na przełomie XIX i XX bitwa grunwaldzka doczekała się uwagi w ogólnych opracowaniach poświęconych dziejom Litwy, na przykład w *Historii Litwy* Maironisa (Jonasa Mačiulisa)¹⁰. Również Jonas Šliūpas opisał bitwę grunwaldzką w napisanej przez siebie historii Litwy wydanej w 1905 roku¹¹. Opis bitwy grunwaldzkiej przedstawiony przez J. Šliūpasa jest podobny do interpretacji zawartej w *Litwie za Witolda* Józefa Ignacego Kraszewskiego¹². O znaczeniu bitwy grunwaldzkiej w litewskim dyskursie w początku XX wieku świadczy publikacja specjalnego tekstu, poświęconego temu wydarzeniu historycznemu w podręczniku szkolnym¹³.

Pojawienie się dzieł literatury pięknej poświęconych tematyce grunwaldzkiej również świadczy o tym, że litewska inteligencja traktowała to wydarzenie jak odpowiedni instrument, który może wspomóc wzmocnienie nowoczesnej litewskiej tożsamości¹⁴.

⁸ Ibidem, *passim*.

⁹ S. Daukantas, *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, s. 375–376. W późniejszych interpretacjach ta sama myśl powtarzana jest trochę innymi słowami.

¹⁰ Maironis, *Lietuvos istorija su kunigaikštėnų paveikslais ir žemėlapiu*, Petropolis 1906, s. 125–127.

¹¹ J. Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, t. 2, Plymouth 1905, s. 276–278.

¹² J. I. Kraszewski, *Litwa za Witolda*, Wilno 1850. Za J. Długoszem najważniejsza rola w bitwie jest przypisywana Witoldowi i polskiemu pułkiem.

¹³ *Vaikų žvaigždutė. Antroji dalis. Knygelė antrajam ir trečiajam mokyklos skyriui ir vaikams, mokantiems skaityti*, sudarė mokytojas P. Bendorius, Vilnius 1909, s. 13–34.

¹⁴ V. Pietaris (Savasis), *Kova ties Žalgiriais. Istoriska drama keturiuose aktuose*, Shenandoah 1906; [P. Vaičaitis], *Žalgiriu mūšis* (eilėraštis), w: *Vaikų žvaigždutė. Antroji dalis. Knygelė antrajam ir trečiajam mokyklos skyriui ir vaikams, mokantiems skaityti*, s. 134–135.

Jeszcze w 1892 roku w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej światło dzienne ujrział dramat J. Girniusa *Bitwa pod Grunwaldem* (*Kova ties Grunwaldu*), który od tego czasu nieraz wystawiali Litwini w Chicago¹⁵.

Wzrost zaciekania tematem bitwy stoczony pod Grunwaldem i jego aktualnością dla historycznej świadomości Litwinów odzwierciedla również twórczość Maironisa. W wierszu *Tam, gdzie płynie Szeszupa* (*Kur bėga Šešupė*), który ukazał się w czasopiśmie „Žinyčia” w 1902 roku, wspomniane jest zwycięstwo nad Krzyżakami:

Tutaj Witold wielki potężnie panował
I oręż wściekłego krzyżaka przetrzącił.

W wierszu napisanym w 1905 roku do *Pavasario balsus* (co prawda pod innym tytułem: *Pieśń narodowa* (*Tautiška daina*)) zwycięstwo nad Krzyżakami jest bardziej skonkretyzowane i jednoznacznie umiejscowione:

Tutaj Witold wielki potężnie panował
Pod Grunwaldem wrogów wściekłych pokonał¹⁶.

Jak można się było tego spodziewać, najwięcej uwagi bitwie grunwaldzkiej poświęcono w 1910 roku, w czasie obchodów jej pięćsetlecia. Do tej jubileuszowej uroczystości przygotowywano się wcześniej. Wydawcy litewskich kalendarzy, planując wydania na rok 1910, oznaczali datę 15 lipca jako szczególną, a często dodawali artykuł na temat grunwaldzkiego zwycięstwa¹⁷. Apogeum jubileuszu nastąpiło w lipcu 1910 roku, kiedy większość litewskich czasopism opublikowała artykuły poświęcone bitwie, a różne organizacje, czy osoby prywatne organizowały z tej okazji uroczystości¹⁸.

Wielkie uroczystości poświęcone rocznicy bitwy grunwaldzkiej odbyły się w połowie lipca 1910 roku w Krakowie. Komitet Organizacyjny skierował także zaproszenia do Litwinów, wysyłając je do redakcji czasopism i różnych litewskich towarzystw. Mimo że w środowisku litewskim podniosły się głosy za wspólnym świętowaniem jubi-

¹⁵ [J. Grinius], *Drama „Kova po Grunwalda”*, Chicago 1892.

¹⁶ Maironis, *Raštai*, t. 1: *Ljrika*, Vilnius 1987, s. 110, 273–274.

¹⁷ A. Kurietis [J. Mačiulaitis], *1410–1910. Kova ties Grunvaldu (Žalgiriu)*, w: *Kauno kalendorius 1910 metams*, Kaunas 1909, s. 42–47; „Lietuvos” *kalendorius 1910 m.*, sutaisė J. Ilgaudas, Chicago 1910, s. 81; S. M. [L. Vailionis], *Mušis ties Žalgiriu (Grunvaldu) 1410 metais*, w: *Kalendorius 1910 metams*, Vilnius 1909, s. 50–52; S. M. [L. Vailionis], *Mušis ties Žalgiriu (Grunvaldu) 1410 metais*, w: *Vilniaus kalendorius 1910 metams*, Vilnius 1909, s. 50–52; [A. Jakštas], *500 m. atminčiai kovos prie Žalgirio (15. liepos 1410.)*, w: *Ūkiškasis kalendorius 1910 metams*, Tilžė [1909], s. 38–42; *Mušis ties Žalgire*, w: *Tėvynės kalendorius 1910 metų*, Ryga [1909], s. 44–45; *Vytautas ir Mušis prie Žalgirio. Trumpa Atžvalga ant laiko Lietuvos žydėjimo*, w: *Lietuviškos kalendros metų 1910*, Tilžė 1910, s. 65–82. Rządki wyjątek: *Žiburio kalendorius 1910 metams*, Seinai 1910, oprócz wspomnianych dat wymieniał także 480. rocznicę śmierci Witolda. Jednak o rocznicy bitwy grunwaldzkiej nie informował.

¹⁸ Naliczono 234 publikacje na ten temat we wszystkich czasopismach wydawanych na Litwie, zarówno w języku polskim, białoruskim oraz rosyjskim: A. Grybienė, *Publikacijų apie Žalgirio mūšio 500–ąsias metines 1910 m. periodinėje spaudoje rodyslė*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiąjame Mūšyje... Žalgirio atodangos. Tarptautinės parodos katalogas*, s. 220–227.

leuszu wraz z Polakami¹⁹, to jednak zwyciężyła postawa przeciwna. Żadna z litewskich organizacji nie zgodziła się na wysłanie delegacji, jako powód podając konflikty w stosunkach polsko–litewskich²⁰. Do Krakowa wysłano jedynie Juozasa Tumasa („Vaižgantas”). Pojechał on jednak nie jako oficjalny przedstawiciel środowisk litewskich, a tylko jako korespondent, który później podzielił się swoimi wrażeniami z czytelnikami gazety „Viltis” („Nadzieja”)²¹. Decydując się na nieświętowanie tego jubileuszu wspólnie z Polakami, Litwini, tak na Litwie etnicznej, jak i poza nią, organizowali odrębne uroczystości. Chociaż 2 (15) lipca 1910 roku w katedrze wileńskiej odbyły się wspólne modlitwy z okazji jubileuszu, to jednak społeczności polska i litewska pod obrazem Witolda złożyły oddzielne wieńce²². W Mariampolu obchody uświetniło wystawienie opery Mikasa Petrauskasa *Birutė*, a w Gizach sztuki Aleksandra Fromasa pt. *Gaižutis*²³. W Rydze miejscowi przedstawiciele lokalnych litewskich organizacji zawiązali komitet, który zorganizował mszę oraz uroczysty wieczorek²⁴. W Kownie w czasie uroczystej mszy ksiądz w kazaniu mówił o znaczeniu bitwy grunwaldzkiej²⁵. Na IV walnym zebraniu Litewskiego Towarzystwa Naukowego w dniach 12–16 lipca referaty poświęcone temu wydarzeniu wygłosili znani litewscy działacze Augustinas Voldemaras pt. „Historyczne

¹⁹ „Kat.”, *Rochester, N. Y.*, „Vienybė lietuvnių”, 1910, nr 34: „15 lipca obchodzono tu rocznicę Grunwaldu. Zebrali się Litwini z Polakami. Ksiądz Kaskaitis w polskim kościele wygłosił kazanie dla Litwinów [...], wychwalając artyzm języka polskiego. O Litwinach nawet nie wspomnieli”. Również w stanie Michigan ksiądz próbował zainicjować wspólne obchody razem z Polakami, ale temu sprzeciwili się Litwini — Ten buvęs[?], *Grand Rapids, Mich.*, „Vienybė lietuvnių”, 1910, nr 36.

²⁰ Kę. [K. Grinius], *Grunvaldo pergalejimo paminėjimas (1410–1910)*, „Lietuvos ūkininkas”, 1910, nr 25, s. 226–227; „Lietuvos žinios”, 1910, nr 51: „Ze względu na obecne warunki polityczne i stosunki Litwinów z Polakami w uroczystościach grunwaldzkich nie możemy wziąć udziału, narodowi polskiemu życzymy pomyślności, a komitetowi uroczystości grunwaldzkich powodzenia. Dziękujemy za zaproszenie”; Mir. [?], *Litvini i Grunwald*, „Kurjer Litewski”, 1910, nr 141; „Vil ir L. Uk”; *Žalgirio sukaktuvių paminėjimo Komitetas*, „Rygos garsas”, 1910, nr 49: „Dziękujemy za uprzejme zaproszenie. W uroczystościach «Grunwaldu» w Krakowie odmawiamy udziału ze względu na bolesne obecnie stosunki z Polakami. Ale życzymy narodowi polskiemu powodzenia” napisały gazety „Vienybė”, „Viltis”, towarzystwo „Saulė” oraz Rokas Šliūpas; *Dėliai Žalgirio sukaktuvių*, „Šaltinis”, 1910, nr 28, s. 434: „Gorąco pozdrawiając naród polski w dniu uroczystości rocznicy Grunwaldu i życząc mu jak najlepszego powodzenia, jesteśmy zmuszeni odmówić uczestnictwa w uroczystościach jubileuszowych ze względu na różnice w naszych niepolitycznych celach”.

²¹ [J. Tumas], *Tišku–pišku*, „Viltis”, 1910, nr 82; [kun. J. Tumas], *Iš Kriokuvos išpūdžių*, ibidem, Kun. J. Tumas, *Iš Kriokuvos*, ibidem, nr 84; Kun. J. Tumas, *Iš Kriokuvos*, ibidem, nr 85; Kun. J. Tumas, *Iš Kriokuvos*, ibidem, nr 86; Kun. J. Tumas, *Iš Kriokuvos*, ibidem, nr 87. Jak na ironię J. Tumas lepsze miejsce w czasie uroczystości otrzymał dzięki jednemu z głównych liderów Narodowej Demokracji — Romanowi Dmowskiemu.

²² *Obchód Grunwaldzki w Wilnie*, „Kurjer Litewski”, 1910, nr 147.

²³ *Kas mums rašoma*, „Lietuvos žinios” 1910, nr 54; A. Iešmanta, *Sūduvos laiptai i sceną. Saviveiklininko atsiminimai*, Vilnius 2007, s. 68–72; A. Grybienė, *Publikacijos apie Žalgirio mūšio 500–ąsias metines 1910 m. periodinėje spaudoje*, w: *Kaip tai atsitiko Didžiąjame Mūšyje... Žalgirio atodangos. Tarptautinės parodos katalogas*, s. 215.

²⁴ *Rygos gyvenimas*, „Rygos garsas”, 1910, nr 49; *Rygos gyvenimas*, ibidem, nr 50; *Žalgirio mūšio 500 metų sukaktuvių šventė*, ibidem, nr 54.

²⁵ *Bažnytinės žinios. Kaunas*, „Viltis”, 1910, nr 74.

znaczenie bitwy pod Grunwaldem” („Kovos ties Žalgiriu istoriškas svarbumas”) i Jonas Yčas „Bitwa grunwaldzka 1410 roku” („Žalgirio kova 1410 m.”)²⁶. W 1912 roku pomnik księcia Witolda w swoim majątku Burbiszki postawił Michał Bażeński. Rocznica grunwaldzka była obchodzona także na Litwie Pruskiej, wchodzącej w skład Niemiec. Jednak tamtejsza konserwatywna prasa litewska nie podzielała politycznych idei Litwinów z terenów Cesarstwa Rosyjskiego, obchody przyjmowała z rezerwą. Redakcje gazet: „Lietuviška Ceitunga” („Gazeta Litewska”) i „Tilžės Keleivis” („Podróżnik z Tylży”) w opublikowanych z tej okazji artykułach co prawda podkreśliły, że w bitwie grunwaldzkiej został rozbity Zakon Krzyżacki i nakreśliły pozytywny obraz Witolda, jednocześnie jednak ostrzegaly, żeby nie naśladować polskiego przykładu obchodów rocznicy grunwaldzkiej, które w dużej części miały wymiar antyniemiecki i dążyły do konfliktu. Redakcje sugerowały, aby zważając na potęgę Niemiec, pokojowo z nimi współżyć.

Inne stanowisko niż konserwatyści zajęli zwolennicy integracji z „Wielką Litwą”, którzy w Litwie Pruskiej mieli jednak znacznie mniejsze wpływy. W obchodach rocznicy bitwy grunwaldzkiej dostrzegli jednak możliwość jej wykorzystania do zaakcentowania litewskich aspiracji narodowych²⁷. Główne uroczystości zorganizowali 24 lipca 1910 roku nowego stylu. Głównym wydarzeniem tego dnia było wystawienie przez Towarzystwo Pieśniarzy w Tylży trzyczęściowego misterium pt. *Zwycięstwo (Laimėjimas)*, napisanego i wyreżyserowanego przez Vydūnasa (Vilius Storostę). Częściowo opierało się ono na balladzie Ludwiga Rhesy *Sigalas i Ina (Sigalas ir Ina)*²⁸.

Jednak najwięcej uroczystości jubileuszowych Litwini zorganizowali w środowisku emigracyjnym w USA. Tu, przeciwnie do Rosji czy Niemiec, władz państwowych nie mogły trwożyć żadne „nieprawidłowe” interpretacje historyczne, a bardziej liberalny ustrój polityczny pozwalał na swobodniejsze upamiętnienie rocznicy, toteż zdarzało się, że w uroczystościach poświęconych bitwie grunwaldzkiej brali udział przedstawiciele władzy lokalnej²⁹.

Wyobrażenia bitwy grunwaldzkiej pojawiły się na nowo po rozpoczęciu pierwszej wojny światowej. Zwycięstwo grunwaldzkie nad Krzyżakami (czyli Niemcami wedle ówczesnej interpretacji światopoglądowej) usiłowała wykorzystać propaganda wojenna, przywołując je w odezwie głównodowodzącego wojsk rosyjskich,

²⁶ Programa, „Lietuvos žinios”, 1910, nr 55.

²⁷ V. Safronovas, *Bandydas formuoti alternatyva: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje*, „Acta Historica Universitatis Klaipedensis”, 2011, t. 23, s. 90–91.

²⁸ Później było ono wystawiane jeszcze dwa razy: V. Bagdonavičius, *Žalgirio mūšio 500 metų jubilėjus — Vydūno akimis*, „Kultūros barai” 2010, nr 7–8, s. 84–86.

²⁹ J. G. Miliauckas, *Pittsburg, Pa.*, „Vienybė Lietuvnių”, 1910, nr 27; *Grunvaldo sukaktuvės*, ibidem, nr 29; S. Bernas[?], *Boston, Mass.*, ibidem, Straus[?], *Scranton, Pa.*, ibidem, nr 30; J. Valas, *Brooklyn, N.Y.*, ibidem, nr 31; J. D-tis [?], *Grand Rapids, Mich.*, ibidem; „Kat.”, *Rochester, N. Y.*, ibidem, nr 34; „Kat.”, *Manchester, N. Y.*, ibidem; Ten buvęs[?], *Grand Rapids, Mich.*, ibidem, nr 36; Pasekejas [?], *Brockton, Mass.*, ibidem, nr 38; Buvęs prakalbose[?], *Waterbury, Conn.*, ibidem, Gailutis[?], *Lawrence, Mass.*, ibidem, nr 40; *Iš Chicagos Lietuvių Gyvenimo*, „Lietuva”, 1910, nr 27.

zaadresowanym do Polaków, a także w litewskiej deklaracji, do której przyłgnęło miano „bursztynowej”³⁰.

Funkcje wyobrażenia Grunwaldu w litewskiej narracji historycznej końca XIX — początku XX wieku

Zarówno większość tekstów poświęconych bitwie grunwaldzkiej, jak i różne uroczystości na początku XX wieku wytworzyły konkretne wyobrażenie tego wydarzenia historycznego. Na ogół zgodne było ono z litewską narracją historyczną uformowaną w XIX wieku. W tworzeniu nowoczesnej narracji historycznej liderzy litewskiego nacjonalizmu musieli przyłączyć się do tworzenia narodowej tożsamości, opartej przede wszystkim na kryterium etnicznym i językowym. W tym przypadku najważniejszym i najtrudniejszym zadaniem było odizolowanie Litwinów od Polaków i polskości. Za najgroźniejszą dla litewskiego ruchu narodowego litewscy przywódcy narodowi uznali polonizację — tym bardziej, że większość polskich kierunków politycznych nie uznawała litewskich praw narodowych. Litewska narracja historyczna w XIX wieku formowała się zgodnie ze schematycznymi przekonaniem charakterystycznymi dla innych niedominujących grup narodowych w Europie Środkowej i Wschodniej. Wyrażały się one następująco: silny naród, w przeszłości dokonujący wielkich czynów, z różnych przyczyn — głównie działania sił zewnętrznych — osłabł i „zasnął”, aż nadeszła epoka jego odrodzenia i przebudzenia. Za najświetniejszy okres rodzimej litewskiej historii Litwini zaczęli uważać dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego do śmierci Witolda w 1430 roku lub do zawarcia unii lubelskiej w 1569 roku. Do tego chlubnego „złotego wieku” należała także bitwa grunwaldzka. Można twierdzić, że znajdowała się nawet w jego samym epicentrum, zwłaszcza że w tym czasie Wielkim Księstwem Litewskim władał książę Witold — już wówczas uważany za centralną figurę litewskiego panteonu narodowego.

Na początku XX wieku, a przede wszystkim w tym szczególnym 1910 roku, w litewskim dyskursie wyobrażenie bitwy grunwaldzkiej powstawało pod wpływem dwóch nurtów. Tworzyło się z uwzględnieniem zarówno przedstawionej tutaj narracji, to jest z charakterystycznym dla niej antypolonizmem, ale jednocześnie przyswajało znaczenia nadane temu wydarzeniu przez ówczesny polski dyskurs. Wyobrażenie bitwy, semantyka publikacji, czy też litewskich obchodów Grunwaldu w Rosji oraz USA z zasady nie różniły się. Tym bardziej, że np. teksty Juozasa Gabrysa były drukowane zarówno w jednych, jak i drugich litewskich czasopismach.

Na terenie Litwy Pruskiej ta część litewskich działaczy społecznych, którzy wspierali ideę wspólnoty Litwinów zamieszkujących Rosję oraz Niemcy, by wymienić tu choćby cele środowiska skupionego wokół czasopisma „Birutė”, z którymi związani byli Jurgis Mikšas, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis, a także częściowo Anas Bruožis, stworzyła podobny obraz zwycięstwa pod Grunwaldem, jaki powstał w litewskim

³⁰ R. Lopata, *Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais*, w: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a–XX a. pradžia)*, Vilnius 1991, s. 233–235.

środowisku na terenie tzw. Wielkiej Litwy wśród litewskich wspólnot w USA. Przekaz ten zachęcał do dumy z historycznego zwycięstwa, gdyż „krzyżacy stracili swoją wielkość w tej bitwie”, ale również wykorzystywał wyobrażenie „Grunwaldu” jako narzędzie narodotwórcze³¹.

Podstawowym argumentem Litwinów w sporze z Polakami o to, której nacji należą się laury zwycięstwa w bitwie, była rola Witolda. Prawie wszystkie litewskie teksty ogłoszone na przełomie XIX i XX wieku niezaprzeczalnym, a często i jedynym dowódcą zwycięskiej bitwy, czyniły wielkiego księcia litewskiego Witolda³². Teza ta bardzo wyraźnie została wyłożona przez Petrasa Arminasa Trupinėlisa w artykule opublikowanym w kalendarzu „Ausry” na rok 1885³³. Maironis, jak wynika z cytowanego już wiersza, również nie miał wątpliwości co do tego, kto przyczynił się do wygranej. Napis na wieńcu złożonym pod obrazem Witolda w katedrze wileńskiej również był jednoznaczny: „Zwycięzcy Grunwaldu. Litwini 1410–2/15 VII 1910”³⁴.

Wygląda na to, że osoba Witolda, jako jedna z centralnych postaci litewskiego pantheonu, zagnieździła się już nie tylko w głowach nacjonalizującej się inteligencji, ale również i w głowach unaradawiających się mas. Dlatego też „gorące i głośnie brawa przeciągały się przez przynajmniej kilka minut” w czasie wygłoszonej na Brooklynie prelekcji J. Gabrysa poświęconej bitwie, gdy został także zaprezentowany „obraz przedstawiający wielkiego księcia Witolda wracającego po zwycięstwie, otoczonego przez wojowników, niosącego wysoko podniesioną litewską chorągiew jako symbol całkowitego zwycięstwa nad krzyżakami”³⁵. Dlatego też za wielką niesprawiedliwość litewska inteligencja uznała pomnik w Krakowie, niezasłużenie, w jej ocenie, przypisujący miano zwycięzcy nie Witoldowi, ale Jagielle³⁶.

W celu jeszcze większego podkreślenia zasług Witolda często pomniejszano rolę króla Jagiełły, a zarazem i rolę Polaków w bitwie. Z litewskich tekstów dowiadujemy się więc, że m.in.: Jagiełło bał się stanąć do walki, a nawet starał się uniknąć bitwy, że

³¹ V. Safronovas, *Bandymas formuoti alternatyva: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje*, „Acta Historica Universitatis Klaipedensis”, t. 23, 2011, s. 82, 90. Szerzej: S. Pocyte, *Mažlietuviai Vokiečių imperijoje 1871–1914*, Vilnius 2002, s. 108–110. Tutaj S. Pocyte szczegółowo omówiła publikację reprezentującego nurt konserwatywny „Tilžės keleivis” oraz artykuł Vydūnasa w „Naujoji lietuviška ceitunga”.

³² [J. Grinius], *Drama „Kova po Grunvalda”*, Chicago 1892; Žemkalnis [G. Landsbergis–Žemkalnis], *Lenkai ir lietuviai nuo 1228 m. iki 1430 m.*, Chicago 1899, s. 42, 44; A. Voldemaras, *Lietuviai mūsų ties Žalgiriu*, „Viltis”, 1910, nr 14; J. Gabrys, *Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje karyje ir kovoje ties Grunvaldu. (Keli praeities bruožai)*, „Draugija” 1911, nr 57, s. 8–18; nr 58, s. 117–134; nr 59, s. 252–261; nr 60, s. 356–366; 1912, nr 61, s. 18–28; nr 62, s. 119–127; nr 63, s. 221–232; J. Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 1905, t. 2, s. 278 i in.

³³ P. A. Trupinėlis [Arminas], *Vytautas, didis kunigaikštis Lietuvos*, w: *Lietuviškas „Ausrys” kalendorius... ant metų 1886, turinčių 365 dienas, visai Lietuvai ir Žemaitijai pritaikęs: pagal senosios ir naujosios gadinės metų skaitlių išleido Lietuvos milėtojai broliams lietuviams ir žemaičiams ant naudos ir pamokslu*, Tilžeje 1885, s. 44–48.

³⁴ *Grunvaldo paminėjimui iškilmės*, „Lietuvos ūkininkas”, 1910, nr 27, s. 251.

³⁵ J. Valas, *Brooklyn, N.Y.*, „Vienybė lietuvių” 1910, nr 31.

³⁶ *Kriokuvos iškilmės*, „Viltis”, 1910, nr 77; *Praslinkus 500 metų*, „Rygos garsas”, 1910, nr 52.

więcej modlił się, niż dowodził wojskiem, a przed starciem przygotowano konie, aby w wypadku porażki król mógł salwować się ucieczką do Królestwa Polskiego³⁷. Najbardziej niekorzystnie Jagiełło został przedstawiony w dramacie Vincasa Pietarisa *Bitwa pod Grunwaldem (Kova ties Žalgiriais)*³⁸, który był litewską odpowiedzią na powieść Henryka Sienkiewicza *Krzyżacy*. Z początku V. Pietaris w 1901 roku w czasopiśmie „Žinycia” opublikował recenzję tej powieści, w której skrytykował nie tylko jej wartości artystyczne, ale również oskarżył autora o świadome zniekształcenie prawdy historycznej. W recenzji twierdził on, że H. Sienkiewicz „jako prawdziwy Polak” nie mógł uznać zasług Witolda w bitwie grunwaldzkiej, a uwypuklił obraz „ofermy Jagiełły”³⁹. We wspomnianym dramacie V. Pietaris szczeranemu i rozsądnemu Witoldowi przeciwstawił Jagiełłę — osobę miałkiego rozumu, przesądnego, ale jednocześnie podstępного i otoczonego przez jeszcze bardziej chytrych, chociaż wartych śmiechu Polaków. Pietaris pokazywał, że Polacy nie dążyli do zwycięstwa nad wrogiem, lecz do pograżenia Witolda (Jagiełło jest nawet gotowy do zabicia Witolda), a jeżeli powiodłoby mu się w bitwie, to zamierzali przekuć owoce tego zwycięstwa na swoją korzyść. Zbigniew mówi: „Tego jeszcze! Czy my jesteśmy głupcami? Jak tylko zobaczymy, że Krzyżacy pokonani, to i my zaczniemy gnać. A krzyku zrobimy dwa razy więcej, niż ci głupi i półżywi Litwini mogą uczynić. Nam przypadnie honor i... profity!”⁴⁰. Gdy bieg bitwy komplikuje się i Litwini wycofują się, Polacy są przygotowani na to, aby wszystko rzucić i uciec. Witold prześciga jednak Polaków w zaradności i staje się zwycięzcą bitwy. W tym kontekście można zrozumieć sens powiedzenia opublikowanego z okazji jubileuszu w katolickim czasopiśmie pt. „Draugija” („Towarzystwo”): „Chron nas od przyjaciół, z wrogami sami sobie poradzimy”⁴¹.

Litewscy publicyści i historycy musieli podjąć się obrony honoru Witolda i Litwinów i stawić czoło tezie o ucieczce Litwinów z pola walki często powtarzanej w polskiej narracji. Za winnych tej ucieczki uważano jednak nie Litwinów, ale chorągiew tatarską wchodzącą w skład wojska WKL: „Stojący razem z Litwinami Tatarzy pierwsi zaczęli uciekać. Uciekając, rozbili szeregi Litwinów. Uciekali wtedy razem z nimi również i Litwini”⁴². Oprócz tego dowodowano także, że wycofanie się z pola bitwy nie było całkiem

³⁷ J. Šliūpas, *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 1905, t. 2, s. 276; Paparonis [A. Šmulskštys], *Žalgirio sukaktuvės. Paminėjimui 500 metų jubilėjaus*, „Šaltinis”, 1910, nr 31, s. 484; J. Gabrys, *Grunvaldas (Žalgiris)*, „Lietuva” 1910, nr 32.

³⁸ V. Pietaris (Savasis), *Kova ties Žalgiriais. Istoriska drama keturiuose aktuose*, Shenandoah 1906; V. Katiulis, *Vinco Pietario akiračiai*, Vilnius 1992, s. 137–171; Š. Trinkūnaitė, *Lietuvių istorinės dramos pradžią: lenkiškos ištakos ir lietuviškos korekcijos*, „Menotyra”, 2005, t. 41, s. 43.

³⁹ Savasis [V. Pietaris], *Istoriska verčia istoriško Sienkiewicziaus romano: „Kryžai”, „Žinycia”*, 1901, nr 3, s. 19–22; B. Kalėba, *Litvini w okresie odrodzenia narodowego o Sienkiewiczzu*, w: *Po co Sienkiewicz? Sienkiewicz a tożsamość narodowa: Z kim i przeciw komu?*, red. T. Bujnicki, J. Axer, Warszawa 2007, s. 185–187.

⁴⁰ V. Pietaris (Savasis), *Kova ties Žalgiriais. Istoriska drama keturiuose aktuose*, s. 20.

⁴¹ Kaz. Šeškevytis [K. Šeškevičius], *Lietuvių spanda apie Žalgirio sukaktuvės*, „Draugija”, 1910, nr 44, s. 341. Wspomnianymi przyjaciółmi w tym wypadku niewątpliwie są Polacy.

⁴² S. M. [L. Vailionis], *Mušis ties Žalgiriu (Grunvaldu) 1410 metais*, w: *Kalendorius 1910 metais*, Vilnius 1909, s. 52.

haniebnie, bo nacierające siły były dwukrotnie większe⁴³. Jednak już na początku dwudziestego wieku ukazały się teksty, w których litewskie wycofanie się z pola walki interpretowano jako zmyślny manewr taktyczny, prowadzący do ostatecznego zwycięstwa⁴⁴. Dodać należy, że owa taktyka była jednak różnie oceniana. W 1901 roku V. Pietaris w polemice z H. Sienkiewiczem, chyba jako pierwszy, pokazując opuszczenie pola bitwy przez wojsko litewskie jako manewr taktyczny, przedstawił to jako odpowiedź Witolda na „przewrotność Polaków”. Mieli oni planować, że na początku walki wojska WKL i Zakonu wzajemnie powybijają się, toteż Witold pragnąc do tego nie dopuścić, świadomie wycofał swoje chorągwie. Na pole bitwy powróciły one dopiero wtedy, gdy polskie rycerstwo już biło się z wrogiem⁴⁵. Dokładnie tak wycofanie się i powrót Litwinów V. Pietaris przedstawił następnie w swoim dramacie⁴⁶. Druga interpretacja była bardziej akademicka. W 1909 roku opublikował ją w gazecie litewskich narodowców „Viltis” Wacław Łastouski, działacz białoruskiego odrodzenia narodowego, który oparł się na Kronice Bychowca. Twierdził on mianowicie, że manewr wycofania się Witold przejął z myśli taktycznej Tatarów, a był on konieczny do tego, aby szeregi przeciwnika zostały zdeorganizowane⁴⁷.

Inny wątek, który miał na celu dowieść geniuszu Witolda, to jego zachowanie po bitwie. W tekstach litewskiej inteligencji dominowało przekonanie, że Witold chciał od razu ruszyć na Malbork, jednak nie mógł tego uczynić, gdyż Jagiełło zamiast niezwłocznie podjąć wyprawę na siedzibę Zakonu uczestniczył w uroczystościach liturgicznych. Później wielki książę litewski nie dążył już do całkowitego rozbicia Zakonu, bo widział w tym niekorzystne dla Litwy wzmocnienie Królestwa Polskiego⁴⁸. Innymi słowy, w tej interpretacji Witold był więc nie tylko walecznym wojownikiem, ale i rozważnym, dalekowzrocznym politykiem.

Obok przywołanych tutaj podstawowych elementów wyobrażenia bitwy w litewskich publikacjach ukazywały się w tym czasie również inne treści, które odzwierciedlały ideologiczny światopogląd konkretnego autora lub linię wydawnictwa. Próbowano ten

⁴³ Žemkalnis [G. Landsbergis–Žemkalnis], *Lenkai ir lietuviai nuo 1228 m. iki 1430 m.*, Chicago 1899, s. 42.

⁴⁴ Savasis [V. Pietaris], *Istoriška verčia istoriško Sienkiewicziaus romano: „Kryžaičiai”, „Žinyčiai”, 1901, nr 3, s. 21; J. Gabrys, Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje kareje ir kovoje ties Grunvaldu. (Keli praeities bruožai), „Draugija” 1912, nr 62, s. 126; A. Voldemaras, Lietuviai mūšyje ties Žalgiriu, „Viltis”, 1910, nr 14.*

⁴⁵ Savasis [V. Pietaris], *Istoriška verčia istoriško Sienkiewicziaus romano: „Kryžaičiai”, „Žinyčiai”, 1901, nr 3, s. 20–21.*

⁴⁶ V. Pietaris (Savasis), *Kova ties Žalgiriais. Istoriška drama keturiuose aktuose*, s. 26.

⁴⁷ Vlast. [Wacław Łastouski], *Grūnvaldo (Žalgirio) sukaktuvės*, „Viltis”, 1909, nr 128.

⁴⁸ S. M. [L. Vaillionis], *Mūšis ties Žalgiriu (Grūnvaldu) 1410 metais*, w: *Kalendorius 1910 metais*, Vilnius 1909, s. 52; Paparonis [A. Šmulskštys], *Žalgirio sukaktuvės. Paminėjimui 500 metų jubilėjus*, „Šaltinis”, 1910, nr 33, s. 517; [A. Jakštys], *500 m. atminčiai kovos prie Žalgirio (15. liepos 1410.)*, w: *Ūkiškasis kalendorius 1910 metais*, Tilžė [1909], s. 41–42. Takie karykaturalne ukazanie Polaków doczekało się również krytyki współczesnych: „Jagiełło u Pietarisa wychodzi taki drobny, słaby, krótkowzroczny chłopiek—roztropek nawet do czterech policzyć niepotrafiący. Zabójstwo Kiejstuta wspomina w takim tonie, z taką psychologiczną równowagą, niczym opowieść o śmiesznym wydarzeniu podczas polowania” — K. Puida, *Žalgirio mūšis Lietuvių raštijoje*, „Rygos naujienos”, 1910, nr 35.

jubileusz wykorzystać również dla wąskich celów partyjnych. Ta grupa działaczy narodowych, która przesadnie akcentowała znaczenie autentycznej litewskiej kultury ludowej dla litewskiej tożsamości, eksponując czasy pogańskie, bitwę grunwaldzką wkomponowywała już nie tylko w paradygmat antypolski, ale nawet antyzachodni. W artykule Jonasa Yčasa pt. *Szczypta informacji o bitwie grunwaldzkiej (Žiupsnys žinių apie Žalgirio mūšį)*⁴⁹, publikowanym w periodyku Litewskiego Towarzystwa Naukowego „Lietuvių Tauta” („Naród litewski”) dyscyplinie i zdolnościom bojowym litewskich wojsk została przeciwstawiona słaba dyscyplina Polaków oraz ich nieprzygotowanie. Jasne jest, że w tym przypadku mamy do czynienia ze społeczną przyczyną powstania negatywnego stereotypu dotyczącego Polaków. J. Yčas pisze:

Zasadniczo i w samej Europie ten średniowieczny porządek, którego dzieckiem był Zakon, już się sypał, średniowieczne ideały i „filary” powoli traciły na wartości, ich fundamenty próchniały. Nawet pod względem wojskowym Zakon ze swoimi tradycjami powinien upaść wraz z końcem średniowiecza albo spotkawszy się z prochem, zupełnie się odmienić⁵⁰.

Ta ocena przeszłości wyrażona przez J. Yčasa dotyczyła jednak nie tylko Zakonu, ale i Królestwa Polskiego, gdyż: „Polacy, przyswoiwszy swoją kulturę i oświecenie z Europy Zachodniej, powinni hołdować Zakonowi jako prawdziwemu dziecku epoki średniowiecza, w której Polska najdłużej się trzymała”⁵¹. A więc skoro Polska jest częścią zachodniej, obumierającej cywilizacji, to i ona wraz z nią obracała się w proch. Dlatego również Jagiełło ze swoimi „hetmanami i magnatami”, zdaniem Yčasa, bał się walczyć przeciwko Zakonowi. Witold natomiast „rozumiejąc nowy sposób walki i możliwości prostych żołnierzy”, swoją przenikliwością przesądził o zakończeniu bitwy. Znając antykatolickie nastawienia J. Śliūpasa, nie budzi również zdziwienia jego następująca myśl:

W tym roku przypadają obchody jednego z ważniejszych wydarzeń z życia naszego narodu: zwycięstwa pod Grunwaldem, gdzie 15 lipca 1410 roku zakon krzyżacki, zawzięty nieprzyjaciół Litwy i podpora kościoła rzymskiego, został tak pobity, że po tym niedługo przyszedł mu wykonywać swoich sławetnych rzeźni⁵².

Niechęci wobec kultury zachodniej, wyrażonej przez cytowanych wyżej autorów, nie można jednak w żadnym stopniu absolutyzować. Podobnych refleksji nie znajdziemy już bowiem w *Historii Litwy* pióra księdza Antanasa Alekny⁵³. Z kolei J. Gabrys w artykule zamieszczonym w czasopiśmie „Draugija” przyznał nawet, że „związki z Polską były dla niego [tj. Witolda — D. S.] konieczne dla zaszczepienia na Litwie kultury zachodnioeuropejskiej”⁵⁴. Także redakcja „Žvaigždė” („Gwiazda”), czasopisma ukazującego się w USA,

⁴⁹ P. A. Trupinėlis [Arminas], *Vytautas, didis kunigaikštis Lietuvos*, s. 48; J. Yčas, *Žiupsnys žinių apie Žalgirio mūšį*, „Lietuvių tauta”, 1912–1913, t. 2, cz. 3, s. 383–404.

⁵⁰ J. Yčas, *Žiupsnys žinių*, s. 383–404.

⁵¹ Ibidem.

⁵² [J. Śliūpas], [artykuł redakcyjny], „Laisvoji mintis”, 1910, 28 IV.

⁵³ A. Alekna, *Lietuvos istorija*, Kaunas 1911.

⁵⁴ J. Gabrys, *Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje kareje ir kovoje ties Grunvaldu. (Keli praeities bruožai)*, „Draugija”, 1912, nr 63, s. 230. Litwini w Ameryce spierali się, czy papież popierał napady Zakonu na Litwę: Buves prakalbose[?], *Waterbury, Conn.*, „Vienybė lietuvių”, 1910, nr 38.

podkreślała, że Witold popierał katolicyzm, fundował kościoły, toteż obecnie Litwini powinni „iść jego śladami” i zakładać litewskie szkoły katolickie⁵⁵.

Na temat bitwy grunwaldzkiej wypowiediano się także na łamach czasopism lewicowych, zgodnie jednak z ich obszarem zainteresowania publicyści eksponowali kontekst społeczny wydarzenia. I tak zdaniem publicysty z pisma „Społeczeństwo” („Visuomenė”) zwycięstwo nad Zakonem: „zadało szczególnie bolący cios porządkowi feudalnemu i ułatwiło przejście ku nowemu lepszemu bytowi”⁵⁶.

Próby instrumentalnego potraktowania rocznicy bitwy są również widoczne w kontaktach litewskich działaczy z przedstawicielami ukraińskiego ruchu narodowego. Juozas Tumas („Vaižgantas”) po drodze na obchody grunwaldzkie w Krakowie zatrzymał się we Lwowie, gdzie spotkał się z działaczami ukraińskimi, którzy w gazecie „Diło” („Діло”) opublikowali swoje refleksje o bitwie grunwaldzkiej⁵⁷. Z kolei na jednej z uroczystości zorganizowanych w USA przez litewskich emigrantów przemawiał ukraiński duchowny⁵⁸. Litewskie czasopisma przedrukowały ukraińskie spojrzenie na bitwę grunwaldzką, które było bardzo bliskie Litwinom:

Pod Grunwaldem Niemców pokonała nie pochodząca z właściwej Polski jazda, ale litewska i ruska, oprócz tego dowodził nimi Witold, obrońca oddzielnego, litewsko-ruskiego państwa. Jagiełło przecież, prostak niepotrafiący nawet pisać, był jedynie marionetką w rękach swojego polskiego dworu i Polaków, jeżeli już przyłożył się do zwycięstwa to... modlitwą⁵⁹.

Oczywiście, że w tym przypadku Litwinów i Ukraińców połączyły sympatie antypolskie, wynikające z rozwijających się i konkurujących ze sobą nacjonalizmów, zatem zadziałała tutaj zasada: *wróg mojego wroga jest moim przyjacielem*.

Teoretycznie na tej samej zasadzie Litwini powinni byli widzieć swoich sojuszników wśród Białorusinów, których gazeta „Nasza Niwa” (wydawana także cyrylicą jako „Наша Ніва”) w tymże 1910 roku także pisała o zwycięstwie grunwaldzkim⁶⁰. Litwini jednak po kartę białoruską sięgali rzadko. Zrobił to J. Tumas, opisując wspomniane uroczystości krakowskie, ale tylko dlatego, żeby nie zabrakło białoruskiej symboliki. „Viltis” w 1909 roku umieścił artykuł białoruskiego działacza chrześcijańsko-narodowego Wacława Łastouskiego, ale należy przypuszczać, że o publikacji tego tekstu zadecydowały nie tyle obecne w nim „litewsko-białoruskie” akcenty, co odpowiadająca wersji litewskiej interpretacja wydarzeń, którą można też było odczytać jako stanowisko antypolskie: „chwała tej bitwy bardziej należy się Litwinom i Białorusinom, a nie Polakom”⁶¹. Na ogół jednak litewscy publicyści nie zauważali wątku białoruskiego i starali się nie widzieć, że bitwa wpisuje się także w historię Białorusinów. Przyczyny takiej szczególnie

⁵⁵ [Odezwa bez nazwy], „Žvaigždė”, 1910, nr 28, s. 9.

⁵⁶ S. Tėvelis [M. Biržiška], *Crunvaldo sukaktuvės*, „Visuomenė”, 1910, nr 5, s. 153.

⁵⁷ [J. Tumas], *Tišku-pišku*, „Viltis”, 1910, nr 82.

⁵⁸ Straus[?], *Scranton, Pa.*, „Vienybė lietuvninkų”, 1910, nr 30.

⁵⁹ *Iš laikraščiu. Rusinų balsai dėlėi Žalgirio sukaktuvių*, „Rygos garsas”, 1910, nr 51; V. K. [?], *Rusinų balsai dėlėi Žalgirio sukaktuvių*, „Viltis”, 1910, nr 74.

⁶⁰ *Вісня, 8 (21) ліжня (Юля). 1410–1910*, „Наша Ніва”, 1910, nr 28, s. 417–418.

⁶¹ Vlast. [Wacław Łastouski], *Crunvaldo (Žalgirio) sukaktuvės*, „Viltis”, 1909, nr 128.

atencji wobec Ukraińców, przy jednoczesnym pomijaniu Białorusinów, najpewniej leżały w obawach litewskiej inteligencji przed koniecznością dzielenia się z tymi ostatnimi dziedzictwem Wielkiego Księstwa Litewskiego lub wręcz możliwością zawłaszczenia przeszłości. Wacław Łastouski WKL interpretował jako państwo litewsko-białoruskie. Wspólne więc z Białorusinami obchody grunwaldzkiego zwycięstwa mogły świadczyć nie tylko o upamiętnieniu wspólnoty oręża i odnosić się do konkretnego wydarzenia historycznego, ale także dowodzić, że Litwini uznają WKL za państwo nie tylko litewskie, ale także i białoruskie. Przy zawziętej walce z polską interpretacją historii pojawienie się nowego konkurenta nie było pożądane. Mniejszym problemem byli Ukraińcy, gdyż nie wysuwali poważnych pretensji do spuścizny WKL, ale już inaczej odnoszono się do niej w rosyjskim dyskursie. Co prawda, w interpretacji przebiegu bitwy grunwaldzkiej z początku XX wieku znajdujemy pewne podobieństwa do jej litewskiej wersji: w obu przypadkach laur zwycięstwa w bitwie jest przypisywany Witoldowi, a rola Polaków po bitwie w Wielkim Księstwie Litewskim oceniana negatywnie⁶². Podobieństwo to jest jednak powierzchowne, stosunek bowiem do charakteru państwa był diametralnie różny. Przeważał wówczas pogląd, wypracowany przez rosyjskich historyków, że WKL tak jak księstwo moskiewskie było państwem ruskim, po które mogło sięgnąć państwo rosyjskie, zbierając „swoje” ziemie. Warto zaznaczyć, że po rozpoczęciu I wojny światowej pravicowi politycy litewscy próbowali nawet owe panslawistyczne teorie i rosyjski pogląd na bitwę grunwaldzką przyswoić. Przedstawili je w tzw. deklaracji bursztynowej, która ukazała się jako odpowiedź na nawiązanie dialogu rządu rosyjskiego z polskimi politykami w pierwszych tygodniach I wojny światowej. Dowodzili w niej wyraźnie, nawiązując do XV-wiecznej historii, że Litwini z biegiem lat udowodnili swoją przyjaźń wobec Słowian, ich zdolności w walce z „Teutonami”, „agresywnym germanizmem”, mogą więc przydać się również i w tej wojnie: „Liczymy, że to ostatnie ogniwo łańcucha zwycięstw rozpoczętego pod Grunwaldem”. Litewscy politycy wielokrotnie w początkach wojny podkreślali swoje stanowisko: ze Słowianami przeciwko „Teutonom”. Owa pozycja miała nie budzić wątpliwości co do ich aspiracji terytorialnych po pokonaniu Niemców. Po zwycięstwie Rosji liczyli na przyłączenie do etnicznej Litwy tzw. Litwy Pruskiej, zwanej także Małą Litwą do I wojny światowej leżącej w granicach Niemiec: „liczymy, że nasi zagraniczni bracia w krwi zostaną wyzwoleni spod Niemców i zjednoczeni z nami, jako że historyczna misja Rosji to być wyzwolicielką ludów”⁶³.

Dylemat Litwinów: na ile ważny jest Grunwald?

Na początku XX wieku, a szczególnie po obchodach jubileuszowych w 1910 roku, bitwa grunwaldzka znalazła się na liście litewskich miejsc pamięci. Chyba nie ma drugiego takiego wydarzenia historycznego, któremu poświęcono tyle publikacji w litewskiej

⁶² Д. Довгялло, *Битва при Грюнвальде 15 июля 1410 года. (К 500-летию юбилею)*, Вильна 1909, s. 24–25; М. О. Коялович, *Грюнвальдская битва 1410 года*, С.–Петербург 1885, s. 13–14.

⁶³ *Lietuvių deklaracija*, „Rygos garsas”, 1914, nr 68. Deklarację podpisali Jonas Basanavičius i Donatas Malinauskas.

praszę tak na terenie Niemiec i Rosji, jak i w USA, a także tylu uroczystości, przede wszystkim w USA, ile zostało poświęconych Grunwaldowi. A jednak takie bogactwo publikacji wcale nie świadczy o stabilnym i długotrwałym zakorzenieniu się tego wydarzenia w litewskiej kulturze pamięci.

Z jednej strony większość Litwinów nie miała wątpliwości co do tego, że dzień 15 lipca powinien zostać „świętem narodu”⁶⁴. Litewscy działacze narodowi rozpisywali się o tym, że pamięć o wielkich czynach przodków powinna natchnąć Litwinów do nowych wysiłków, nie tyle zbrojnych, co czynionych na polu kultury⁶⁵. Ich zdaniem symbolicznym inspiratorem tego zmagania się powinien zostać Witold⁶⁶. Z drugiej strony Liudas Gira przeciwstawiał wielkiej przeszłości tragiczną teraźniejszość, gdy ojczyzna cierpi, trwa proces narodowego wynaradawiania, a w społeczeństwie brakuje jedności⁶⁷. Co najważniejsze, część osób oceniała, że upadek Litwy nastąpił już od razu po bitwie grunwaldzkiej, a przynajmniej po śmierci Witolda, toteż pojawiały się i takie słowa: „ta bitwa była początkiem politycznego nieszczęścia”⁶⁸. W jednej kwestii litewscy autorzy zgodzili się z polską historiografią, a mianowicie, że po bitwie grunwaldzkiej rozpoczęło się ścisłe połączenie Królestwa Polskiego z WKL. Różniono się oczywiście co do oceny tego ściślejzego związku: większa część polskich publicystów i historyków, z wyjątkiem szkoły krakowskiej⁶⁹, ten proces oceniała pozytywnie, natomiast Litwini widzieli w nim załączki upadku państwa i narodu: „Litwini po kilku stuleciach życia pod jednym dachem z Polakami poczuli, jak niewiele posiadają. Okazało się, że ziemia, majątki, przywileje, przeszły na stronę polską, Litwinom pozostała nędza, ubóstwo, ciemnota, pańszczyzna, pogarda”⁷⁰. Vydūnas początek upadku Litwy przenosił bezpośrednio na czas po bitwie grunwaldzkiej⁷¹. Spojrzenie takie spowodowało, że w niektórych litewskich gazetach

⁶⁴ *Mušis ties Žalgire*, w: *Tėvynės kalendorius 1910 metų*, Ryga [1909], s. 45. „Viltis”, 1910, nr 74 z tej okazji pisał: „Wielki obchodzony przez nas dzień”, „Rygos garsas”, 1910, nr 49. „Dzień bitwy grunwaldzkiej — to dla nas ważny dzień”: A. Musteikis, *Atsimenant Žalgirio mušį*.

⁶⁵ *K. Vizboras prakalba*, „Rygos garsas”, 1910, nr 56. Vydūnas również dążył do użycia obrazu bitwy grunwaldzkiej dla nowego, duchowego odrodzenia narodu: V. Bagdonavičius, *Žalgirio mušio 500 metų jubilėjus — Vydūno akimis*, „Kultūros barai”, 2010, nr 7–8, s. 87.

⁶⁶ M. Smilgelis, *Paminėjimui 500 metų sukaktuvių kovos ties Žalgiriu*, „Rygos garsas”, 1910, nr 56.

⁶⁷ L. Gira, *1410–1910*, „Viltis”, 1910, nr 74.

⁶⁸ *Kas mums rašoma*, „Lietuvos žinios”, 1910, nr 54.

⁶⁹ D. Michaluk, *Unia lubelska w historiografii polskiej XVIII–XX wieku*, w: *Unia lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych I Rzeczypospolitej*, red. T. Kempa, K. Mikulski, Toruń 2011, s. 151–184.

⁷⁰ Kg. [K. Grinius], *Grunvaldo pergalejimo paminėjimas. (1410–1910)*, „Lietuvos ūkininkas”, 1910, nr 25, s. 226. Podobnie pisało i „Lietuvos žinios”, 1910, nr 49. „Obchodząc to święto, Polacy mogą chociażby cieszyć się swoją byłą wielkością. A my Litwini, z czego się cieszymy?! Czy z tego, że lud litewski stał się niewolnikiem, stracił ziemię, doczekał się degradacji swojego języka, że nazwa Litwy została wymazana spośród żywych!?”: *Mušio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei*. Tę samą ocenę znajdujemy również w katolickim „Šaltinis”: *Kovos ties Žalgiriu 500 metų sukaktuvės* — „Šaltinis”, 1910, nr 27, s. 418. Zob. również: [J. Šliūpas], [redakcyjny], „Laisvoji mintis”, 1910, 28 IV; *Z powodu uroczystości Grunwaldzkich*, „Litwa”, 1910, nr 13(42), s. 201–202 — gazeta wydawana w języku polskim przez Mečislovasa Daivainisa–Silvestraitisa (Mieczysława Dowojnę–Sylwestrowicza).

⁷¹ V. Safronovas, *Bandydas formuoti alternatyvą: lietuviškojo didžiojo istorinio pasakojimo aktualizavimas Prūsijos Lietuvoje XIX–XX amžių sandūroje*, s. 82, 90.

padła propozycja, aby nie zachwycać się dawnymi zwycięstwami, które politycznie wykorzystali Polacy, szczególnie zaś właśnie bitwą z 1410 roku. Zamiast tracić środki finansowe i siły na obchody rocznicy, która stała się początkiem nieszczęść Litwinów, należy raczej pomyśleć o aktualnych wrogach i pracy na niwie kulturalnej. Uważano, że rocznicę można uczcić też bardziej konstruktywnie i praktycznie, ofiarowując swój zarobek z jednego dnia, tj. 15 lipca, na rzecz budowy Domu Litewskich Towarzystw w Wilnie⁷².

Wnioski

Na początku XX wieku ocena bitwy grunwaldzkiej w społeczeństwie litewskim była przeciwstawna. Chociaż była traktowana jako *miejsce pamięci*, to jednak należy podkreślić, że nie stała się głównym i bezwarunkowym elementem litewskiej kultury pamięci. Przyczyna leżała w ocenie rezultatów bitwy. Zgodnie z ówczesnym dominującym przekonaniem litewskiej historiografii uważano, że do pokonania Krzyżaków przyczynili się Litwini pod wodzą Witolda, ale owoce wygranej w całości przypadły Polakom, a co najgorsze — bitwa pomogła w zapoczątkowaniu głębokiej integracji Wielkiego Księstwa Litewskiego z Królestwem Polskim.

⁷² Kg. [K. Grinius], *Grunvaldo pergalejimo paminėjimas (1410–1910)*, s. 226–227. W 1910 r. ukazało się wiele publikacji w prasie litewskiej, w których przytakiwano tej koncepcji. W publikacjach amerykańskich Litwinów często wskazywano, jakie sumy zostały zebrane na uroczystości poświęcone rocznicy bitwy grunwaldzkiej.